NAŠE ŘEČ

ROČNÍK V. ČÍSLO 9.

JOS. ZUBATÝ:

NOVÁKOVIC, U NOVÁKŮ ATD.

Chci zde vyložiti o věci, jíž si naše mluvnice obyčejně málo všímají, spokojujíce se leda ojedinělými nahodilými poznámkami, ač je to konečně věc dosti důležitá i spisovatelům, snažícím se psáti způsobem opravdu českým: totiž jak se vyjadřují tvaroslovně rozličné mluvnické vztahy rodinných jmen. Základem tohoto výkladu je mi především způsob pražský, zvláště v dobách, na něž se pamatuji z mladších let; celkem se na něm ovšem málo za mé paměti změnilo. A je to způsob starý; na př. z některých míst Rosovy »Čechořečnosti« (Grammatica linguae bohemicae) vidíme, že se po této stránce mluvilo r. 1672 v podstatě tak, jako v letech 1860—1870 a jako se mluví podnes. Rozdělíme si látku přirozeně podle pádů; z výkladu čtenář pozná, oč nám jde. A budeme vděčni každému za zprávy, jak se věci, o něž jde, vyjadřují v jiných českých krajích, zvláště, kde se mluví jinak než podle našeho výkladu v Praze.

1. Nominativ (podmět). Klademe-li příjmení v 1. p. mn. č., naznačujeme již tím, že nemluvíme o rodině jako o jednotném celku, nýbrž *o několika osobách stejného příjmení*, které ani nemusí býti členy téže rodiny. Řekneme »byli zde Novákové (Svobodové, Müllerové atd.)«, mluvíme-li o dvou nebo několika osobách, ať jsou to bratří, či otec se synem nebo se ženy, anebo snad jen přátelé stejného jména. Podobně se vyjadřujeme, jde-li nám více o jméno než o příbuzenský nebo nepříbuzenský poměr osob tohoto jména; řekneme na př. »v X. jsou také Novákové« s touže neurčitostí (kdybychom měli na mysli určitou rodinu toho jména, mohli bychom říci, ale nemusíme, »v X. jsou také Nováková«). V 1. p. mn. č. příjmení, která jsou podstatnými jmény, mají

v hovoru dnešním (aspoň v Praze a v středních Čechách) snad vždy koncovku *-ové*, ať svým tvarem patří ke kterémukoli vzoru (Novákové, Svobodové, Bouše-Boušové, Hrabětové, Srdcové atd.). Tvaru jiného se užije leda, kde se naráží na vlastní význam příjmení (Jeleni, Neradi, Klepetáři a pod.), nebo kde příjmení samo nabývá jaksi povahy typického označení příslušníků svého rodu (Zumři). Koncovka *-ové* se nám stala koncovkou jmen osobních, jako v 3. a 6. p. j. č. koncovka *-ovi*, kterou — snad návodem některých učitelů — někteří spisovatelé dnes hledí nahrazovati koncovkou *-u* (dej to Nováku, mluvíme o Nováku), necítíce, jak nečesky píší.

Také příjmení tvaru přídavného klademe za podobných okolností v obyčejném 1. p. mn. č. (Novotní, Zelení).

Mluvíme-li však *o rodině*, jejíž příjmení je podstatné jméno, užíváme tvaru na *-ovic:* »byli zde Hladíkovic (Svobodovic, Müllerovic atd.)«. Stejně, kde rodinu označujeme obecným jménem podle povolání, společenského postavení a pod.: »byli zde učitelovic, mlynářovic, správcovic, starostovic, sousedovic«, řekli bychom i »byli zde barónovic«, kdybychom byli v důvěrných stycích s nějakou baronskou rodinou, jako říkáme »byli zde Hrabětovic« a pod. Tvar na *-ovic* cítíme jako tvar nesklonný; již IV, 223 jsme se zmínili, že je to vlastně 2. p. mn. č. jména naznačujícího rodinné příslušenství (»byli zde Novákovic« znamená vlastně »byli zde [lidé] Novákoviců, příslušníci Novákova rodu, Novákových«).

Příjmení tvaru přídavného klademe také v 2. p. mn. č.: »byli zde Novotných, Zelených«. Také podobná jména povolání: »byli zde poklasných«. Jména na *-í* se objevují v tvaru na *-ovic* i v 2. p. mn. č.: »byli zde důchodňovic, krejčovic, Krejčovic« i »byli zde důchodních, krejčích, Krejčích« (v mluvě lidové jsou v obyčeji spíše tvary na *-ovic*). Výjimkou je *domácí*, asi proto, že se v tomto slově příliš cítí jméno přídavné; že »důchodní« je zkráceno z výrazu »důchodní písař«, dnes ví jen filolog, kdežto každý, kdo na sebe nechce uvaliti nemilost »domácích«, říká »domácí pán, domácí paní« (»domácí říká, domácí odjela« zní příliš důvěrně a neuctivě, asi jako když podřízení mluví o »starém«).

Někdy bývají i tvarové odchylky. Tak mívají příjmení na *-ý* někde (na př. u Divišova) místo 2. p. na *-ých* koncovku *-ovic*, patrným napodobením příjmení podstatných: byli u nás Novotnovic, Zelenovic. Příjmení tvaru podstatného snad mají někde, kde je řeč o rodině v platnosti podmětové, místo *-ovic* koncovku

-ů, tedy »byli zde Nováků«, místo pražského »Novákovic«; nemáme však o tom bezpečných vědomostí a byli bychom vděčni za zprávy toho se týkající. Dnes se v Praze místo staropražského Novákovic říká také přivlastňovacím přídavným jménem Novákovi: byli zde Novákovi, Svobodovi, Hrabětovi, Srdcovi, i správcovi, mlynářovi atp., a to je také tvar v dnešním písemnictví obvyklejší. Není na něm zajisté nic nesprávného a snad nebude neštěstí, ujme-li se vůbec; ale přece by bylo zajímavé věděti, jaké má kořeny v lidové mluvě, a proto bychom rádi slyšeli, kde je koncovka *-ovi* v tomto smysle tak ustálena, že tvarů na *-ovic* (nebo na *-ojic*, *-ojc*, jak se někde vyslovuje) v místní mluvě lidové vůbec není. Zdá se, že tomu tak jest v nářečí valašském na Moravě, kde se říká na př. »kde tu bývajú Polánkoj?«; koncovka *-oj* bezpochyby je obměnou pův. *-ovi*, ale výklad těchto tvarů je ztížen tím, že se jich užívá za všecky pády (říká se na př. chlapec Tomečkoj šel z Marýnú Macháňkoj atd.). V. Gebauer, Hist. mluvn. III, 1, 269. Snad se říká »Novákovi« a pod. na Podkrkonošsku (soudím tak z tvarů, jež na str. 267 bez poznámky s koncovkou *-ovi* uvádí Gebauer, sám rodák podkrkonošský), ale není o tom jistoty.

Pojmu »rodina« se nesmí ovšem rozuměti tak, že by se smělo mluviti o »Novákovic« jen, kde je řeč o všech osobách, jež jsou jako členové rodiny ohlášeny na konskripčním listě. Především se myslí na manžely, s nimi na jejich děti; mohli u nás býti ovšem i »Novákovic« sami, bez dětí, nebo jen s některým z nich.

2. *Genitiv*. Kde mluvíme o rodině — těch *jednotlivých* Nováků, Svobodů atd. nebudeme si více všímati —, užíváme u příjmení a jiných jmen podstatných neméně než tří různých tvarů.

Ve spojeních předložkových to bývá tvar na *-ů*. Tak zejména u předložek *u*, *od*, jež tak nejčastěji nalézáme: byli jsme u Nováků, u Svobodů, u Hrabětů, u Srdců, u správců, u učitelů, u sousedů, jdeme od Nováků, koupili jsme to u Nováků (od Nováků) atd. Tak často i u jiných předložek s 2. p.: »ty bys bez těch Nováků nebyl živ, jako by krom Nováků nebylo jiných na světě, za Nováků bývalo na statku jinak, to musíte jít okolo Nováků« atd. Starší tvar koncovky *-ů* byl ovšem *-óv*, *-uov*, *-ův*; tak čteme r. 1510 »u kancléřuov« (Arch. č. 13, 337), »u Nastojtuov« (Nastojte bylo příjmení známé od r. 1417, jež vzniklo z přezdívky dané osobě, která měla ve zvyku volati »nastojte!«). Tvar přivlastňovací dnes také slýcháme, ale zní nám ještě cize, zvláště u předložek *u*, *od*, kde jde o nejběžnější a nejustálenější způsoby mluvení. Nechceme-li mluviti »vysokou« češtinou, sotva

řekneme, že jsme si najali »u Novákových« pokoj, že jsme »od Novákových« nedostali ani haléře atd. Ale u předložek jiných, kde není řeč o vztazích místních a čistě hmotných, slýcháme vedle tvarů na *-ů* i tvary na *-ových:* z těch Novákových ještě nikdo neztloustl, mluvil jsem stran Novákových, místo Novákových bys měl raději jíti k Svobodovům. Někde jsou nám i tyto tvary běžnější než tvary na *-ů*.

Tvary na *-ů* zde zná také Rosa (296): byl jsem u Straků, šel jsem od Straků. Ví také, že se tak mluví, i kde je řeč ne o rodině samé, nýbrž o jejím domě; také my říkáme, že někdo bydlí u Nováků, že se přistěhoval od Svobodů. Mluvíme tak i o hostincích, obchodech a jiných závodech: byli jsme u Choděrů, koupili jsme něco u Svobodů, kniha je tištěna u Ventů, vyšla u Šimáčků, u Ottů atd. Zde nás ovšem střízlivý život dnešní učí užívati čísla jedn. místo starého, rodinného čísla množného, které nás vítávalo, někde ještě dnes vítá z hostinských štítů, jako »u Fáfů, u Lajblů, u Fleků« a j. Rosa také ví, že se podobným způsobem jmenují domy nejen po majetníkovi, nýbrž i po štítech; domu řečenému na př. »U zeleného stromu« se říká »u stromů«, říká se »byl u stromů, u jetelů, jdu od stromů, od jetelů« (Rosa píše velikými písmeny »u Stromů«, »u Jetelů«, a takováto jména jsou opravdu spíše jmény vlastními než obecnými; ovšem píše Rosa po způsobu své doby často veliká písmena i v jiných obecných jménech). Tak se říkávalo a časem říkává podnes v Praze. Na Smíchově byly na př. domy »U modrého křížku, U zlatého anděla«, ale obyčejně se jim říkalo »u křížků, u andělů«, pravému Pražáku podnes chutná pivo »u Ježíšků, u Tomášů« spíše než »U Ježíška, U sv. Tomáše«. Na styku dnešní Plzeňské třídy s třídou hlavní bývalo ještě asi r. 1860 mýto se šraňkem, který se na noc spouštěl, aby nikdo neprojel zadarmo; dům na rohu Plzeňské a Kinského třídy se podle toho ještě dlouho jmenoval »u šraňků« a jako dnes se pamatuji, jak mi znělo cize, když se na domě tam nově postaveném objevil štítový nápis: »U šraňku«. V sousedství, již na plzeňské silnici, býval oblíbený hostinec se zahradou, jehož majetníkem byl mistr kominický, muž nízké postavy; říkali mu »kominíček«, a »u kominíčků« bývalo slavné plzeňské (však se z tohoto pojmenování později vytvořil skutečný štít nové budovy). Jako u příjmení, nedbá jazyk ani u takovýchto štítových pojmenování domů vlastních vzorů, k nimž patří jména, jež jsou jejich základem; jako se říká »u Srdců«, ne »u Srdcí«, tak se říkávalo malé, zastrčené, opravdu malostranské hospůdce na Újezdě, se štítem, na němž se rdělo uzené slunce,

»u slunců«, na Poříčí býval pivovar s hostincem »u labuťů«. Přívlastků jména v takových tvarech nemívala, neříká se, ani se neříkávalo za naší paměti »u modrých křížků, u zlatých andělů, u bílých labuťů«; bývalé velmi známé hospodě »U třech (!) kulí« na Perštýně se říkávalo prostě »u koulů«. Neruda vypravuje ve »Večerních šplechtech« (1875) o domě »U *dvou* slunců«, v »Hastrmanovi« pak (1876) se zmiňuje o panu Herzlovi, šenkýři » u dvou slunců«; říkávalo-li se tak v Ostruhové ulici opravdu (ne jen prostě »u slunců«), byla to najisto jen místní nepravidelnost. Neruda také přidává (v Hast.), »že druhý pád množného počtu pro slovo slunce je dle malostranského jazyka zcela určitě slunců«. Tak, jak to zde čteme, není to ovšem pravda (tvar *slunců* je možný jen v pojmenování štítovém a v příjmení, a ani Malostraňák doby Nerudovy by nebyl řekl »slunců«, kdyby byl vykládal o mínění astronomů, že je sluncí v světovém prostoru mnoho); to jistě věděl i Neruda, ale věděl také, že nepíše filologickou rozpravu.*)

Ve smysle přívlastňovacím klademe odedávna podstatná příjmení i jména povolání v tvaru na *-ovic*. Tak čteme v pražských městských zápisech již r. 1365 puella Kokotowicz (děvče, dcera Kokotovic; Tomek, Základy místop. praž. 1, 241), r. 1385 Nicolaus Micowitz (Mikuláš Míkovic, tamtéž 2, 62), r. 1393 erga Petrum Sulcowicz (od Petra Sulkovic, od příjmení nebo spíše křticiho jména Sulek=Sulislav, 2, 19), r. 1396 Swachonis Woykowicz ([dům] Svacha, t. Svatopluka nebo Svatoslava, Vojkovic, 2, 40; před tím o témže domě Woyconis=Vojkův, Swachonis Woykonis=Svachův Vojkův; Vojek je Vojtěch nebo Vojslav), 1408 Wenczeslai Halkowicz (Václava Hálkovic, 2, 122; Hálek=Havel); r. 1430 čteme o při »o duom Olbramovský mezi paní Eliškú Ettlovú, měštkú Starého města pražského, a Anežkú a Jankem, sirotky Janka nebožce (=nebožtíka) Olbramovic« (2, 6); atd. Gebauer, Hist. ml. III, 1, 106 n. má z Hájka a z pozdějších zápisů doklady jako Zika (Zikmund) Vaníčkovic, z rodu Vítkovic, při Mikulandovic ulici, Rosa 113, Pavlovic dům, my mluvíme o Novákovic statku, o správcovic

*) Rodinná jména i jména domů po nich přívlastky mívají obyčejně na rozlišení rodin nebo domů téhož jména. Můžeme bydleti u druhých (jiných) Nováků, jíti k hořejším nebo k dolejším Svobodovům, mohli k nám přijíti staří nebo mladí Srdcovic atd. Na Smíchově se říkávalo domům v Švarcenberské tř. č. 19 a 21 n. »u velkých Hrubých« (nebo také prostě »u Hrubých«) a »u malých Hrubých«; »u malých Hrubých« byl starý, sešlý, nízký dům, utopený stranou od ulice pod její rovinou.

domu, o učitelovic Mařence atd. Tvar na *-ovic* je, jak jsme již řekli, přivlastňovací 2. p. mn. č., a proto se nemění, ať patří ke jménu v jakémkoli rodě, čísle nebo pádu (Svobodovic služka, s Vaškem Pospíšilovic, o učitelovic slečnách atd.). Týž tvar může státi i bez řídícího jména, lze-li si je snadně domysliti: byla tu učitelovic (služka nebo dcera), ptají se po tobě správcovic (synové) a pod. A dokladů tohoto způsobu je v našem jazyce více, než si bývame vědomi bez mluvnického rozboru. Již jsme řekli, že na př. *Novákovic* v úkolu podmětovém je tolik, co »Novákovic lidé«, týž tvar sám může býti i předmětem (potkal jsem Novákovic [lidi]), může se pojiti beze vší změny i s předložkami, a všude si vlastně máme přimýšleti příslušný pád řídícího jména podstatného. I s předložkami řídícími 2. pád je tento tvar možný, zvláště, je-li doplňovati něco jako dům, pole a pod.: slyšel jsem to od Novákovic (tak se ovšem zřídka mluvívá), u Novákovic postavil pernikář krám a pod.

Kde podle těchto pravidel není na místě ani tvar na *-ů*, ani na *-ovic*, říká se obyčejně, 2. pádem mn. č. přivlastňovacího příd. jm., *Novákových* atd. »Těch Svobodových se každý bojí; správcových si po druhé ani nevšímej; Srdcových se prosit nebudeme«; také u předložek, zvláště s významem jiným než místním, jak jsme již řekli. Tvar na *-ovic* je nám příliš neurčitý, abychom jej kladli všude jako 2. p. (mimo způsob, o němž jsme již mluvili, je to možné, leda přidáme-li nějaké slovo, které by pádový vztah nějak naznačovalo, na př. »těch správcovic si nevšímej, takových Novákovic se bát nebudeme«). Tvaru na *-ů* mimo ony typické výrazy předložkové užíváme spíše o jednotlivcích téhož jména nebo téže rodiny, na př. řekneme »Nováků se každý bojí«, jsou-li v jejich rodině známí rváči.

Přídavná jména jako jména vlastní tvoří 2. p. na pojmenování rodiny (anebo jejich domu, obchodu a pod.) způsobem obyčejným. Již Rosa (296) ví, že se říká »u Šedivých, u Sladkých, k Šedivým, k Sladkým«, my se »Novotných nebojíme, Zelených neprosíme« atd. Při tom ovšem zase jsou i tvary jako »důchodňovic Mařenka« a pod.

Také zde jsou *krajové odchylky*. Tak nalézáme v přivlastňovacích výrazech od přídavných příjmení zase i tvary jako »Novotnovic Anda, Zelenovic pole« a naopak (na Moravě) i tvary jako »u Novotnů, u Konečnů« (Gebauer, 556), z nichž vidíme, jak se vyrovnávají staré tvaroslovné rozdíly podstatných a přídavných příjmení. Také jsou dosti staré doklady přivlastňovacích výrazů s tvarem *-ův* a zvláště na *-ů*, jako »duom Zukaluo« (1543),

Tvary na *-ů* se dokonce stávají dědičnými příjmeními, která pozbývají schopnosti koncovkami rozlišovati rody, čísla a pády; tak se objevuje r. 1543 v kolínských zápisech Šimon Kašparuo, jehož jméno v jiných pádech nalézáme v tvarech Šimona Kašparova, Šimonem Kašparovým, ale také Šimonu Kašparovi, ale v týchž zápisech je koncem 17. a počátkem 18. st. jméno Martin Machů s tvary Martina Machů, Martinovi Machů*). Některé doklady dokazují, že skutečně tvary na *-ů* mohou býti jen jednotné tvary přivlastňovací (na př. čteme-li v Kronyce Tur. 2, 9 a 10, »místo při moři port Herkulesů řečené, jeden Soleimanů Zeschnegir«, anebo v bibli Benátské a Kralické »hlas Jakubuo, syn Jakubů, služebník Hospodinů« a pod.); jsou i nářečí, v nichž se opravdu říká »tatínků klobouk« (místy na Moravě, v Čechách, na př. na Budějovsku). Přes to ovšem je možno, že někde takové tvary jsou tytéž tvary na *-ů*, jaké jsme viděli ve výrazech jako »u Nováků«; to by se potvrdilo zejména, kdyby se opravdu ukázalo, že někde říkají »byli u nás Nováků, něco takového dovedou jen Nováků« a pod. Snad bychom měli podobnou průkaznou sílu přisouditi i té okolnosti, že se někde (u Jindřichova Hradce, Gebauer, 268) tvarů *-ů* užívá i na bližší určení jmen ženských a středních (Bartošů Marie, Bartošů vědro); ale víme dobře, že se mluvnický základ slova často, a zvláště v osobních jménech, zapomíná.

Odchylkou tvarovou ovšem není, kde říkají opravdu jednotným tvarem přivlastňovacím »Novákův Vašek, Novákova Mařka« a pod. místo obvyklejšího v středních Čechách »Novákovic«. To je již výraz i smyslem odchylný, nevyjadřuje příslušnost k »Novákovic« rodině, nýbrž k samé hlavě rodiny, k Novákovi. Docela tak, jako není totéž »Novákovic dům, pole« a »Novákův dům, Novákovo pole«.

3. Dativ. Chodíme »k Novákovům, Svobodovům, Srdcovům, Hrabětovům, správcovům«, dáváme klíče »k hausmistrovům« anebo dnes snad raději »k domovníkovům«. Tyto tvary jsou staré, třebas neznáme z doby staré mnoho podobných dokladů. Gebauer (267) má jen dva doklady starší. Chelčický vykládá

*) Gebauer, 262 a 268. Někteří přísní gramatikové u nás žádali, abychom skloňovali v takových příjmeních Václav Petrů, Václava Petrova atd. Gebauer se s tím nesrovnává (ani my, v. I, 160 a 312); byl by to druh příjmení nám jinak úplně cizí a mluvnicky nesrozumitelný, zvláště od té doby, co se zapomnělo, že Petrů je přivlastňovací tvar a znamená vlastně Petrův. Je opravdu nejlépe, nechati takováto příjmení tím, co si z nich udělal živý jazyk sám, totiž slovy nesklonnými, a říkati, jak se obyčejně mluví v lidu, pan Petrů, pana Petrů, paní Petrů atd.

v Postile 185b výklad Kristův o mrvě v oku bratrově a břevnu v oku svém a praví: »Neotvieraj mnoho očí na mrvu, prodři sobě oko, blízko doma uzříš břevno hřiechuo těžkých; nebudeť poč (= pro co) choditi k *sausedovuom*, ano doma hoře a bieda a hanba před Bohem i před lidmi.« Z Letopisů pak je doklad »(legáta) až do kostela před Tejnem přivedli a potom k *slonovuom*« (str. 151), což asi neznamená do nějaké Slonovic rodiny, nýbrž do domu »U slona« (čp. 609, 610, č. 2 a 4 n. v Dlouhé tř.). Latinské zápisy o tomto domě (Tomek, 1, 22) jej jmenují »ad elephantem« (1429, 1433, 1435), ale Bartošek z Drahynic (1. pol. 15. stol.) vypravuje o jisté události v tomto domě a jmenuje jej »ad elephantes« (Letopisy ve vypravování o téže události mají »u slona«; v. Tomek t.); v střídání čísla jedn. a mn. »ad elephantem, ad elephantes« tuším smíme viděti napodobení českého pojmenování »u slonů = u slona«. Přidáváme z r. 1510 doklady k Skřivanovuom, k Tetaurovuom, k kramářovuom (Arch. č. 13, 336 n.), z Komenského (vyd. brněn. 4, 532) k sousedovům. Máme tedy doklady s příjmeními, se jmény společenskými i s pojmenováním podle domového štítu již z doby dosti staré. Také Rosa ví (296), že se říká »šel jsem k Strakovům, k Natanyelovům, Kocourovům«, ví, že se tak se stejným tvarem říká, jdeme-li k panu Strakovi samému či jen do jeho domu, ví také, že se i podle štítu říká »jdu k stromovům, k jetelovům«.

Dnes jména domů podle štítu takových tvarů v Praze nemívají. Pamatuji-li se dobře, neříkávalo se na Smíchově za mých mladých let »k andělovům, ke křížkovům«, nýbrž »k andělům, ke křížkům« anebo ještě spíše »k andělu, ke křížku« (jako se říkávalo vedle »u andělů, u křížků« také jednotným tvarem »u anděla«), ale říkávalo se »ke koulovům«; také »k Ježíškovům« někdy slýchám. Dnes již není tak těsného vztahu mezi jménem domu a jménem rodiny, jaký býval jindy (vždyť podle štítu vznikávala i příjmení majetníků domu: takové jméno jest na př. Vlčíhrdlo u Tomka, u Hájka 452a; Jiřík od černé ruože se jmenuje také přímo Černá ruože, Háj. 448a), proto nenáhle zanikají i tvary jako »u andělů«, které vlastně nemají mluvnického oprávnění u domů se štítovým jménem jednotným.

Že se říká »k Šedivým, k Novotným, k poklasným, k domácím«, a zase také »k důchodňovům«, nemusíme zvláště vykládati. A nic by nás nepřekvapilo, kdybychom se dověděli, že se říká také »k Novotnovům« a pod. v krajích, kde říkají »Novotnovic« nebo »u Novotnů«.

Rozdílu mezi 3. p. prostým a předložkovým nečiníme; jako

chodíme »k Novákovům, k Novotným«, tak »Novákovům, Novotným« také píšeme. Dnes se ovšem šíří v písemnictví i v mluvě lidí, kteří se snaží mluviti »správně«, u příjmení podstatných tvar *-ovým*: chodí k Novákovým, píší Novákovým. Není to tvar nesprávný, ale je to zase jen zbytečné novotaření, v jakém si tolik libujeme. Starší tvar je *-ovům; -ovým* známe ze staré doby jen jako tvar přivlastňovacího příd. jména (k otcovým příbuzným a pod.). Rozumíme-li tvaru na *-ovům* dobře, je to tvar prastarý, v našem skutečném jazyce plně žijící, ale bohužel tak mluví náš lid; a u nás nejen jazyk úřední, i jazyk knižní přece musí býti, kde může, něco jiného než jazyk lidový. Protože jsme národ demokratický.

4. Akusativ. Tvary na *-ovic, -ých* jsme našli ve větách, kde pojmenování rodiny je podmětem věty, ale podle původu nejsou nominativy. Nejsou ani akusativy; proto se mohou objevovati se stejným právem i ve větách, v nichž je pojem rodiny předmětem, a stejně je ovšem zde také vykládáme. Říkáme »potkal jsem Novákovic, správcovic«, »viděl jsem Novotných v divadle«; mluvíme-li opravdu o rodině, byla by věta »potkal jsem Nováky (Novotné)« zrovna tak nečeská jako »byli tam Novákové (Novotní)«. Nemusíme opakovati, že se někde říká také »potkal jsem Novotnovic«, anebo »potkal jsem důchodňovic«.

Dnes ovšem zase potkáváme »Novákovy, správcovy« atd. Zase bych mohl napsati, že je to (aspoň v středních Čechách) novota, dosti zbytečná; má aspoň tu omluvu, že mluvnicky nezřetelný tvar na *-ovic* nahrazuje tvarem zřetelným, k tomu tvarem, který snad někde v nářečích žije a má oporu v jiných tvarech téhož sklonění. Ale starý tvar na *-ovic* nesmí proto býti pokládán za chybný.

5. Vokativ. Že by kdo volal nebo přímo oslovoval rodinu jako rodinu, je něco tak řídkého, že se raději vyjadřujeme jinak, kde by jinak měl býti 5. p. rodinného jména; oslovíme přímo hlavu rodiny nebo jiného jejího člena a nějak naznačíme, že se oslovení týká všech. Kdyby byla rodina vyvolávána při nějakém úředním jednání, stalo by se to asi týmž tvarem, kterého užíváme na vyjádření podmětu, jakož vůbec vyvoláváme osoby nominativem, ne vokativem, a ještě spíše by se to stalo nějakým opisem, »rodina Novákovic, Novákova, Novotných« a pod.

6. Lokál. Mluvíme »o Novákovic, správcovic, o Novotných, o důchodních (důchodňovic)« atd. Zde tuším nelze pochybovati, že i v lidové mluvě jsou tvary přivlastňovacího příd. jm.: »o Novákových jsem už neslyšel, ani sám nepamatuji.«

7. *Instrumentál.* Stejně krátce se můžeme vyjádřiti i zde: mluvíme »s Novákovic, Svobodovic, Novotných (Novotnovic), důchodních (důchodňovic)«, »u Plíhalů je hned za Novákovic« atd., ale i v lidové mluvě slýcháme »s Novákovými, za Novákovými (Novákovýma, Novákovejma)«.

Zajímavý tvar má Gebauer (267); zná totiž ze svého kraje podkrkonošského (narodil se v Úbislavicích u Nové Paky) i koncovku *-ovy*, na př. »kovářovi jsou až za Novákovy... (vedle -ovejma)«. Gebaurovi smíme věřiti, že tento tvar znal ze skutečné lidové mluvy (neuvádí pramene, pramenem je tedy sám), ale přece bychom rádi slyšeli i svědka jiného již proto, že tvar ten od doby Gebaurovy mohl vyhynouti. Nelze se domnívati, že by *za Novákovy* byl nějaký jiný pád než instrumentál, nějak v tomto výraze ustrnulý, a nových vzorů, podle nichž by instrumentál *Novákovy* byl mohl vzniknouti, není, protože i v Podkrkonoší obyčejná koncovka instrumentálu mn. č. v rodě m. je *-ma* (Gebauer sám praví, že se vedle *za Novákovy* říká *za Novákovejma*). Mám docela za možné, že se zde v nářečí zachoval prastarý tvar, pocházející z dob, kdy se i v přivlastňovacím příd. jm. říkávalo na př. »s královy posly«; uvidíme ještě, že by to snad ani nebyl jediný podobný přežitek, který by se byl udržel ve skloňování rodinných jmen. Byl by se udržel v ustálených příslovečných výrazech místních (za Novákovy, snad i nad Novákovy, pod Novákovy). Nikdo dnes neřekne, nesnaží-li se mluviti knižním jazykem, že jel Klatovy nebo Rokycany, ale posud říkáme, že ta a ta ves je někde za (nad, pod) Klatovy nebo Rokycany, jako posud říkáme se starým tvarem na *-y* na př. v místním určení za kamny, za humny, za vraty raději než s novotvarem na *-ama*, za kamnama, za humnama, za vratama, jako s týmž tvarem říkáme, že někdo vzteky nebo strachy nevěděl, co dělá, že umřel hlady. I neurčité tvary jinak zaniklé se zachovaly časem ve výrazech příslovečných; posud říkáme na př., že je něco na bíle (= bílém) dni, naši předkové říkali i »v bíle dni, dni u biele« a pod. A co je jiného než neurčitý tvar 7. p. mn. č. příd. jména, zachovaný v příslovečném výraze způsobu, řekneme-li o někom, že mluví turecky, že se bil hrdinsky?

*

Přivlastňovací příd. jména s koncovkou *-óv (-uov, -ův), -ova, -ovo* skloňujeme tak, že některé tvary jsou podle vzoru neurčitých, jiné podle vzoru určitých příd. jmen: *otcův, otcova, otcovu,*

o otcově, otcovi, otcovy a j., ale *s otcovým, otcových, otcovým, o otcových, s otcovými*. Lidová nářečí mívají tvarů určitých více než mluva spisovná, říká se na př.: otcová teta, otcové (otcový) pole, z otcového (otcovýho) pole atd.; někde je takových tvarů méně, jinde více. Kde příd. jm. tohoto tvaru vyjadřuje ne majetek nebo příslušenství určité osoby (nebo i určitého zvířete), nýbrž vlastnost nebo příslušnost nějakého lidského stavu, nějakého druhu zvířat vůbec, bývaly zvláště v staré době určité koncovky ve všech pádech (posud máme na př. skopové maso, jámu lvovou známe z bible, naši předkové mluvili i o biskupové stolici, biskupovém rouše, králové velebnosti, o beranové kůži, hadovém jedu atd.); ale přidržíme se zde jen skutečných přivlastňovacích jmen příd., jak je známe z dnešního jazyka.

Původní sklonění takovýchto slov se v rodě m. ničím nelišilo od sklonění mužských jmen vzoru *chlap* (s tvary neživotnými v 4. p. č. j. a mn.); v češtině bychom našli leda rozdíl v 1. a 4. p. čísla dvojného, kde přivlastňovací příd. jména mají koncovku *-a* (jako *dva*), podstatná jména kmenů na *-o-* však nepůvodní koncovku *-y* (dva syny Božejova u Dalimila). V rodě ž. a stř. bylo sklonění stejné se vzory *ryba, město*. Doklady tohoto původního sklonění bychom našli v církevní slovanštině; v starých památkách českých nalézáme zbytky tvarů původních, neurčitých (jmenných), ještě v některých pádech, v nichž již od starých dob nalézáme zpravidla nepůvodní tvary určité (složené). Tak (Gebauer, 265 n.) v 7. p. j. č. s Bohem Abrahamovem (= Abrahamovým), nad domem Davidovem, v 2. p. mn. č. přívuzných králov (= příbuzných králových), nepřátel králov, v 7. p. mn. č. nad bydliteli Sichemovy (super habitatores Sichem Soudc. 9, 18), slovy Israhelovy, královy úředníky, s lety Saulovy, ustv andělovy; přidáme si doklad z listiny z r. 1415, týkající se vsi Jarpic v okr. slánském (Arch. č. 6, 32): za humny Matějovy Strýkovy (srv. t. pod nivú Matěje Strýky). V mínění, že podkrkonošské »za Novákovy« by mohl býti tvar starý, posiluje nás, že právě dokladů starých tvarů tohoto pádu jest ve známých nám dokladech nejvíce.

Proč v češtině vznikaly tvary určité (složené) místo tvarů původních, je snadno říci. Byly odedávna tvary, v nichž v češtině splynuly koncovky jmenné s koncovkami určitého příd. jména: královú v 7. p. j. č. ž. r. a v 2. 6. p. dv. č. má stejnou koncovku i s tvary jmennými (rybú, ramenú, nohú) i s tvary určitého sklonění (dobrú); přivlastňovací zájmena *můj, tvůj, svůj* (stč. mój, muoj atd.) mají odedávna některé tvary stejné s určitým příd. jm. (má, mé, mého, mému, mým a j.), a je přirozeno, že slova

přivlastňovací na sebe působila (proto v některých nářečích l. p. j. č. m. r. přivlastňovacího příd. jm. dostává podle oněch zájmen koncovku *-ůj* a říká se tatínkůj, strejčkůj a pod., Gebauer, 263). A starý 2. p. mn. č. zvláště vyžadoval tvaru zřetelnějšího, takže spíše zasluhuje podivu, zachovaly-li se vůbec doklady původního tvaru. Pád tento ve sklonění jmenném původně míval za koncovku zeslabenou samohlásku (tvrdý jer, u měkkých kmenů měkký jeř), která zanikla, takže koncovky vůbec nebylo. Obstáti mohly tvary jako *ryb, měst*, protože nebylo ve sklonění podobných jmen jiného tvaru stejného, ale již u kmenů mužských se mohly zachovati z rozličných příčin jen zbytky (do Bavor, do těch čás, do oblak a j.), kdežto zpravidla nalézáme již od nejstarších dob koncovku *-óv (-uov, -ův, -ů)*, přenesenou sem od kmenů na *-u-* (synóv), kde vlastně také není původní, ale je již praslovanská. Představme si dobu, že na př. tvar *králóv* znamenal bez rozdílu, co znamenají dnešní tvary *králův, králů i králových*, a pochopíme, že jazyk hledal, jak by tyto významy rozlišil: proto část našich nářečí nedává splývati v jedno tvarům *králův* a *králů*, proto již před počátkem našeho písemnictví podle *mých, dobrých* vznikl nový tvar *králových*.

Rodinná jména, o nichž jsme zde mluvili, jsou ovšem v nejtěsnější souvislosti s přivlastňovacími jmény přídavnými na *-óv (-ův)*. I tvary na *-ovic;* slova jako *Vojkovic* jsou odvozeniny tvarů jako *Vojkóv, Vojkovic* znamená příslušníka, potomka Vojkových lidí, jako *dědic* je potomek dědův. Původně se ovšem taková jména tvořívala jen od mužských jmen kmene na *-o-*, vzoru *chlap, oráč;* ještě v staré češtině jsou hojné doklady svědčící, že jiné kmeny, i mužské, tvořívaly přivlastňovací přídavná jména koncovkou *-in*, ke jménu *kniežě* (kníže) je příd. jméno *kniežětin*, slova *knížatův, knížetův* vůbec není, ke jménu *host* bylo *hostin* (odtud místní jméno *Hostín, pohostinu* = po způsobu hosta), ke jménům jako *Radota, Slavata, Hrozňata* (Hroznata) patří místní jména *Radotín, Slavětín, Hroznětín*. Snad se ještě ukáže, že rodinná jména jako *Svobodovic, u Svobodů, k Svobodovům* jsou dosti pozdní (nemáme o nich posud ani stínu nějaké statistiky); ale jména odvozená od jednotlivcova, jako *Vojkovic, u Vojků, k Vojkovům*, se asi ukáží starými.

3. p. mn. č. přivlastňovacích jmen příd. má v češtině, pokud víme, vždy koncovku *-ovým*, ale původně bývalo *-ovóm* (jako chlapóm, -uom, -ům). Gebauer (266) vidí starý jmenný tvar v rodinných výrazech *k Novákovům;* viděli jsme dosti staré doklady tohoto tvaru, které výklad Gebauerův činí možným. O tvarech

u Nováků, u kovářů píše (267): »tvar ten je stejný s gen. *chlapů, oráčů*, ale rozdíl živě cítěný je v tom, že se sdružuje s nom. adj. *kovářovi, Novákovi*, nikoli s nom. subst. *kováři, Nováci* nebo *Novákové*«. Podle Gebaura tedy tyto genitivní tvary patří smyslově k tvarům *kovářovi, Novákovi* (anebo, po středočesku mluvíc, ku podmětovým tvarům *kovářovic, Novákovic*), tvaroslovně však k nominativům *kováři, Novákové*. Jmenný tvar 2. p. mn. č. přivlastňovacích jm. příd. původně zněl v češtině stejně jako týž pád základních jmen neodvozených, *kovářóv* bylo původně naše »kovářů« i »kovářových«; Gebauer sám uvádí doklady slova *králóv* = královských (a z Šafaříka ne dosti zajištěné *vítězóv*). Uvážíme-li, že tento tvar na *-ů* by byl ve sklonění našich rodinných jmen jediný, který by nepatřil ke skupině tvarů přivlastňovacích, sama se vnucuje myšlenka, že naše výrazy *u Nováků* atd. nejsou, čím se zdají, nýbrž že to jsou také tvary přivlastňovacího příd. jména, že *u Nováků* i tvaroslovně je totéž co *u Novákových*. Tvar jako *králóv* »královských« zanikl, protože se hláskově kryl s tvarem *králóv* »králů«; stejný tvar u jmen rodinných mohl obstáti, protože významový rozdíl mezi *Novákóv* »Nováků« a *Novákóv* »Novákových« je mnohem menší. Gebauerovi na cestě k tomuto poznání asi vadilo, že neměl starých dokladů tvaru *u Nováků*; my známe aspoň Hájkovo *u Nastojtuov* a z r. 1510 *u kancléřuov*. Že je dokladů starých tak málo, snadně pochopíme, uvědomíme-li si, jak málo nám staré památky vypravují o skutečném domácím a rodinném životě našich předků. Ostatně i na Slovensku se říká na př. u súsedov, od súsedov, do súsedov (= k sousedovům), od (u, do) Zúbkov a pod., a takové shody se obyčejně vykládají jako důkazy velikého stáří zjevu, o nějž jde.

Je ovšem docela přirozené, že tvary jako *u Novákóv* (u Nováků) mluvnickému citu našich předků brzy přestaly býti 2. p. mn. č. jména přivlastňovacího a byly pojímány jako 2. p. mn. č. základního jména *Novák*; jako my z nich po stránce tvaroslovné cítíme tvar, příslušející k 1. p. Novákové, ne Novákovi, jako jim tak rozumí na př. Rosa, rozuměli jim tak i staří Čechové, když zanikly úplně staré tvary jako *králóv* = královských. A je docela pochopitelné, že pak mohly podle tvaru *Nováků* vznikati i pády jiné. Skutečně někdy slýcháme také *k Novákům* místo staršího *k Novákovům* a pod.; také u jmen štítových vznikají tvary podobné, k andělům, ke koulům, k labutům atd., místo tvarů na *-ovům*, jež známe z Rosy a ze starého »k slonovuom«. Zdá se však, že to jsou novotvary dosti pozdní.

DROBNOSTI.

NADBA.

Jungmannův i Kottův slovník mají divné slovo *nádba* s významem »naděje«. Užíval ho Sušil (na př. »nádba vzchází hříšníku«), který si vůbec liboval v slovech neobvyklých. Čtli jsme je v nejnovější době asi dvakrát třikrát v novinách; tak na př. v úvodníku Nár. listů o výsledku hornoslezského plebiscitu 23. bř. 1921: »... sami Němci ještě před půl rokem odhadovali svoji nádbu (tedy asi svoji naději na příznivý výsledek hlasování) velmi nepříznivě.« Všude jinde by se pokládalo za slohovou chybu, chytati se bez podstatné příčiny umělecké nebo jiné slov neobvyklých, málokomu známých a srozumitelných, má-li jazyk dobré a každému známé slovo jiné (jaké námitky má kdo proti slovům *naděje, čáka?)*; u nás se to pokládá za zvláštní péči o spisovný jazyk. Ale rádi bychom znali slovo, které se po Šušilovi znova dere do našeho písemnictví, poněkud lépe, a proto jsme si prohlédli jeho průkazy. Výsledek tohoto šetření předkládáme svým čtenářům; a to se snažnou prosbou, vědí-li co o tomto slově a o jiných slovech, jichž se dotkneme, zejména o jejich životě v lidové mluvě, aby nám to laskavě oznámili.

Stará čeština měla slovo *tba*, později *dba*, které znamenalo asi tolik co »péče« (naši předkové dovedli lišiti hláskové skupiny jako *tb, sb, kd* atd. od *db, zb, gd* a podle toho je v nejstarších památkách také velmi věrně psali). V Životech sv. Otců čteme na př. větu »z toho jemu děkuji, že má za mě tbu« (= že o mne pečuje), a ještě Veleslavín zná rčení »žádné dby neměti«, »na nic dby nemá« (t. j., jak se také říkávalo, »na nic péče nemá« = ničeho nemusí dbáti, ničeho se nemusí obávati). Ba ještě ze Zlobického († 1810) má Jungmann rčení »dby o něco nemíti«, asi jako archaismus v mluvě té doby již zaniklý. Nemusíme čtenáři vykládati, že *tba, dba* je slovo příbuzné se slovesem *dbáti* (stč. tbáti) a jeho odvozeninami. Žije pak ono slovo ve ztrnulém příslovci slovenském *nadbe, nadbä* (Kott 2, 257), které znamená asi »jest třeba, nutno«. Že by *nadbe* bylo vzniklo z *nadobno* (slova v tomto významě ruského), dnes ovšem nikdo neuvěří; *nadbe* je *na dbě* (č. *na dbě, na tbě*), a věta na př. »nadbe vám vedieť, že ...« znamenala původně asi »na péči jest vám věděti, máte míti na péči, abyste věděli.«

Slovo *nádba* podle Jungmannovy domněnky by snad bylo vzniklo z *nedba*, t. j. »nepéče, nedbání« (také *nedba* má doklady, ovšem pro starší dobu ne bezpečné); význam »naděje« by se byl vytvořil z významu »nedbání, důvěřivost, bezpečnost, jistota«. Dnešní filolog ovšem nehned uvěří, že by se *nedba* bylo změnilo v *nádba*, a ohlédne se raději po jiném výkladě; a ten je docela nasnadě. Na Slovensku se říká *nadbe* (t. j. pův. na dbě, na tbě), na Moravě je doloženo skoro jen *v nádbě*. Zdá se, že se příslovečný výraz *na dbě* po stránce mluvnické zatemnil, že se cítil jako jediné slovo a podle toho i dále měnil. Pro větší zřetelnost mu přidána předložka, jako se stalo i u jiných výrazů podobných: říkalo se na př. původně *vz nak*, *vznak*, *znak* (padl vz nak), z toho vzniklo *na znak*, *naznak*; říkalo se *za jutra*, *za jitra*, *zajtra* (= zejtra), místo toho čteme v 15.—16. st. často *v zajtra*, *vzajtra*; říkalo se *v čas*, *včas*, my říkáme již také *zavčas*; atd. A protože se *nadbě* cítilo jako jediné složené slovo, ne jako spojení předložky *na* s 6. p. slova *dba*, podle složenin se zdlouženou předložkou *ná-* se předložka zdloužila i zde, a začalo se říkati *nádbě*, jako ze spojení *za hodno* (zdá se mi za hodno a pod.) vzniklo *záhodno* a dále příd. jm. *záhodný*, jako ze stč. rčení »*za pasy* (s někým) jíti, choditi, popadnouti se, bráti se, pobiediti (= pobídnouti, vyzvati) se« a pod. již v staré době vzniká podst. jm. *zápas*. A tak konec konců z původního *na tbě* (*dbě*) bylo *v nádbě*.

Také význam tohoto výrazu je zajímavý. Žije v lidové mluvě moravské. Podle A. Kašíka (Popis a rozbor nář. středobečevského, Rozpr. III. tř. Č. akad. 26, 85, kde se *v nádbě* již spojuje se stč. *tba*, *dba*) se říká »mám neco v nádbě« (významu Kašík nenaznačuje); jinde na Moravě »má něco v nádbě« znamená tolik co naše »má něco za lubem«, tedy asi »na mysli« (Kott, 2, 14); podle Chmely (u Jungmanna) znamená »on již to má v nádbě« (prý v slovenštině) »jakoby to měl již jisté«; podle Bartoše (Dial. slovn. 215) »mám to v nádbě« znamená »doufám, že se mi toho dostane.« Význam »dbáti, pečovati o něco« se místy mění ve význam »doufati, očekávati«; patrně zde působí lidová etymologie, slovo *nádba*, jež mluvnický cit moravský hledá ve výraze *v nádbě*, spojuje se se skupinou slov »naděje, nadíti se« a *-ba* se asi pojímá jako přípona slov jako honba, chodba atd. To je ovšem etymologie nesprávná, ve skutečnosti podle našich mluvnických vědomostí nemožná; ani se na Moravě výrazu *v nádbě* všude nerozumí tak, jako by znamenal »v naději«. Také takovéto změny významové, oprávněné jen nesprávnou lidovou etymologií, jsou z jazykových dějin známy. *Sporý* znamená vl. »hojný, vy-

datný« a pod.; v tom smysle užívá tohoto slova také náš lid, mluvě o »sporém«, t. j. zavalitém a silném člověku, o »sporém«, t. j. vydatném jídle a pod. Některým našim spisovatelům se však slučuje se slovesem *spořiti* (z něm. sparen) a znamená jim tolik co něm. spärlich. Slovo *čitelný*, *nečitelný* pochází od slovesa *číti* »smysly pociťovati« a znamená tedy v staré době skoro všude »(ne)cítící« nebo »(ne)vnimatelný tělesnými smysly«, lidová etymologie však je spojuje se slovesem *čísti*, *čítati*, a podle toho pak znamená již v staré době *nečitelný* někdy také »nesčíslný«, my pak mluvíváme o čitelném nebo nečitelném písmě.

Jiné tvary podst. jména *nádba* mimo výraz *v nádbě*, je-li náš výklad správný, vlastně nejsou oprávněny. Také zprávy z Moravy mluví skoro jen o výraze *v nádbě*. Jen Přerovan Blahoslav má pád jiný: »mám k tobě *nádbu*, t. naději: inepta ac rustica phrasis (= neobratné a selské rčení). Moravští sedláci někdy tak mluví« (Gram. 322). Není nic neslýchaného, že si jazyk z tvaru příslovečného vytvoří celé jméno podst. nebo příd.; z výrazu *za pasy* si utvořila čeština i polština slovo *zápas*, z příslovce *kolmo* jsme si utvořili příd. jm. *kolmý* (V, 11), tak mohlo vzniknouti a podle Blahoslavova svědectví někde na Moravě také vzniklo z příslovečného výrazu *v nádbě* podst. jm. *nádba*. Dosti nerovná cesta, po které se toto slovo dostalo do slovníku některého moravského nářečí, nestačila by nám, abychom radili ho neužívati; víme příliš dobře, co vše by se musilo z každého jazyka odstraniti, kdyby se mělo vymycovati, co nevzniklo přesně podle mluvnických pravidel. Proto se nám ani nezdá žádati, aby se náš spisovný jazyk vzdal na př. slova *(ne)čitelný* u významě, v jakém ho dnes užíváme. Ale vidíme-li, že slovo *nádba* vzniklo všelijak, že se ho jako jména podst. v lidové mluvě dnes snad nikde neužívá, že i výraz *v nádbě* je jen v neveliké části našeho jazykového území v obyčeji, že jeho význam ani tam, kde žije, není s žádoucí určitostí vyhraněn, vidíme-li pak, že pro pojem, jejž by mělo slovo *nádba* vystihovati, náš jazyk má slova jiná, stará, správná a všude známá, nevidíme prospěchu, jaký by měl z toho, kdyby se podařilo v něj to slovo uvésti.

Jungmann nedovedl od slov, o nichž zde vykládáme, odlišiti slovo jiné, záhadné, jehož pro neurčitost starého pravopisu ani dobře čísti nedovedeme (w nadby, snad = v nádbí). Pokus vyložiti je by našel čtenář ve Sborn. filol. 5, 51; je to ovšem pokus tak málo jistý, že ho zde neopakujeme. Zejména také proto, že se bojíme, aby některý z našich spisovatelů neviděl v slově, kterému nikdo nerozumí, kdo ví jakou krásu a neujal se ho.

K NAŠÍ BUDOUCÍ MĚNĚ.

Redakce N. Ř. prý by ráda viděla, kdyby se o návrzích prof. B. Sládečka uvažovalo (str. 215), a snad bude ochotna, uveřejniti nějakou tu úvahu, i když vysloví nesouhlas s návrhy jak národohospodářskými, tak jazykovými.

Bude prý nejlepší, bude-li míti nový »sokol« hodnotu desíti papírových Kč; tím se zjednoduší přepočítávání a zároveň usnadní přechod (str. 214) — pan navrhovatel mohl připojiti, že tím provedeme snad nejlacinější mincovní reformu, již si lze myslit. Jako před čtyřiceti lety psávali na desítky »Platí 10 zlatých« (nebylo na nich českého označení), tak by ku provedení návrhu stačila štampilie, která by na každou desítku vytiskla »To je sokol«, anebo na jiné státovky »To je 10 sokolů«, »To je 0.1 sokola«, a nová měna by byla hotova. Tíže chápu, co by nám to bylo platno. Kolísá-li se hodnota jedné »kačky« mezi 7 a 8 centimy švýcarskými, bude sokol státi více než za 70—80? A bude si obecenstvo, které plytvá korunami, až Bůh brání, vážiti více pouhého desetníku? Co bychom tedy získali?

Zažil jsem v mládí svém dobu ažia, které bylo trpaslíčkem proti dnešnímu, ale přece pusobilo tak, že nebylo v oběhu kovových peněz — četl-li jsem v povídce, že někdo vysázel tvrdé dolary, nevěřil jsem tomu — kdo cestoval v cizině, cítil to bolestně; kdo jen chtěl platit clo, musil kupovat ve směnárně zlatníky nebo staré dvacetníky, zkrátka cítili jsme nevýhodu podobně jako nynější, a co z ní pomohlo? Ne změna měny, ani nové jméno — Dunajewski napravil finance, a kde se vzaly, tu se vzaly, zlatníky se kutálely po pultech, ba zvonily i skutečné zlaťáky. Ani věřitelé si nestěžovali, že jsou ošizeni, ani dlužníci, ani stát, ani poplatníci, jak by se jistě bylo stalo při náhlém přechodu.

Přepočítávání bude ovšem snadné, není nad decimálky, ale má-li býti měna skutečně nová, je to spíše chyba než výhoda. Dostali jsme před lety novou měnu, abychom se naučili šetřit, abychom neházeli kočím celé zlatky, zavedeny koruny. Přechod byl lehký, tak lehký, že obecenstvo podnes namnoze počítá na zlatky! Těch úspor se stát beztoho lekl a v zájmu sklepníka, vozku atd. razil a tiskl skoro samé dvacetikoruny, dvoukoruny, dvacetihaléře a dvouhaléře, takže zůstalo vše, jak bylo, a krejcar je podnes krejcarem. Jak jinak bylo v letech padesátých, když měna byla opravena tak, že dosavadních šedesát krejcarů (dobráků) platilo sto a pět nových krejcarů. Tu brzy děti místo dobráku musily vzít zavděk »novým« a žebráci »pulnovým«, rodiče a dárcové uše-

třili a dobráky zmizely i z paměti nové generace. Podobně v Německu nová měna v letech sedmdesátých ustanovila marku jako tisícinu tolaru, a podnes se v Berlíně počítá na tolary, groše, šestáky (t. j. 5 feniků) a trojníky (dreier, t. j. 2 a půl feniku), kdežto v Bavorsku, jehož zlatka se měla naprosto neracionálně k marce, každá památka staré měny zmizela. Počkejme se změnou, až naše »kače« bude zase platit frank a 10 centimů, pak, abychom se odrakouštili, zaveďme si franky, ať jim říkáme jakkoli.

Co se pak toho názvu týče — a to vlastně je pro »N. Ř.« nejdůležitějším předmětem úvah —, nelíbil se mi »sokol« ani před třemi roky, když se objevily klamné zprávy o jeho existenci, přes velkou radost z české měny. Slovo »sokol« znamená nyní jednak dravého ptáka, jednak gymnastu jistého druhu, to je dost pro jedno slovo a není třeba množiti možnosti nedorozumění; to už, má-li to být dravec, ať je to spíše *lev;* lev na něm bude vyražen, hodnota bude v normální době táž jako bulharského lva, ať je to tedy lev. Němci by říkali »ein leu« a to by byl přechod k rumunskému *lei.* Ale nemusí to býti dravec; v historii českých měn slavnou kapitolou jsou pražské groše, o nichž viz dlouhou a zajímavou kapitolu v Šustových »Dvou knihách«. Groš je cizí slovo, latinské, a mince platila nejprve ve Francii (turské groše), ale odtud byly přeneseny přímo do Čech a zde se udržely, když ve Francii zmizely. V 15. století se počítalo v celé střední Evropě podle kop »českých grošů«; slovem groš označují v severním Německu podnes desetník (10 feniků). Vraťme se, ne-li ke grošům, tedy ke *kopám.* Slovo to vymírá, nepočítá se již skoro na kopy, leda po sousedsku vejce a okurky, ve velkém obchodě se ho neužívá, říkejme svým frankům »kopy«, desetníku, chceme-li, groš, a setině neříkejme denár (jihoslov. dinár je *celý* frank), nýbrž vyhledejme i pro ně a pro pětník staročeské slovo. Kdybychom nehezké, špinavé a nezdravé kovové drobné mohli nahraditi pěknými, umývacími penízky porculánovými, mohli bychom zase říkat »bílý«, teď ovšem je dvouhaléř ohavně černý.

Arnošt Kraus.

*

Článku o naší měně v 7. čísle všiml si téměř veškeren tisk, nedočkali jsme se však od něho nových podnětů. Již dříve navrhla královéhradecká Osvěta lidu pro naše peníze názvy lev a groš. Oba se zamlouvají svou krátkostí, lvu vadí podobnost názvu s mincí bulharskou a rumunskou, jejichž hodnota je a dlouho asi bude odlišná; bylo by tedy třeba dodatku: československý. —

Pan profesor Kraus odsuzuje název sokol, který se již ujímal

v lidu, nezcela právem. Sokol, ať už se tím míní mince nebo tělocvičná jednota s cíli vysoce ušlechtilými, nebudí v žádném Čechovi představu vlastností dravčích, nýbrž ušlechtilé smělosti a touhy po vzletu výš. Že má některé slovo několik významů, v praxi není na závadu, týkají-li se tyto významy různých oborů (srv. pero, bok). Ale i kopa má řadu významů; značí hromadu, mnoho (bylo jich na kopy, mají kopu dětí, kopulatá panna a p.), veselého člověka, 60 kusů (= 4 mandele). Nyní by však měla znamenati 100 penízku! V tom je rozpor, který by vedl k omylům. Těžko bychom chápali na trhu u vajec, že je kopa za padesát kop, a zkratka 40 kop. by se mohla čísti jako 40 kop, ale také jako 40 kopějek.

Přídavné jméno (bílý) jako název drobné mince by se v lidové mluvě jistě zkomolilo tak, jako se »krátký« doutník změnil v kratak a kratas. Že by se u nás vyráběly tlusté haléře z porculánu, je málo pravděpodobno; výroba jich by byla dražší než hodnota, za kterou bychom beztoho nic nekoupili. S hlediště zdravotního není porculán o nic hygieničtější než nikl a bronz. Po stránce věcné pan prof. K. nechápe účelu navrhované reformy, ježto asi přehlédl, že návrh směřuje k tomu, abychom zároveň s novými názvy provedli metalisaci (zkovovení) naší měny a tím došli ustálení kursu naší koruny, po němž volají naši výrobci. Skoky kursu koruny nahoru a dolu dnes znemožňují každé podnikání, rozpočet, úvěr, stavbu, nákup surovin a strojů, ustálení mezd. Co by znamenalo ustálení cen a platu pro všechno obyvatelstvo, není třeba vykládati. Chceme-li, aby se u nás pracovalo a tvořily nové hodnoty, nemůžeme dlouho trpěti dosavadního stavu. Ustálení kursu lze se z části a na čas dodělati obratnou devisní politikou a nezvyšováním oběhu státovek; to by se však musilo díti i v státech sousedních. Na trvalo a beze zření k sousedům se měna téměř ustálí, dá-li se jí podklad drahého kovu, jehož cena se téměř nekolísá. Samo sebou se to nestane a rovněž nestoupnou samy sebou dnešní státovky, které nejsou penězi v předválečném smyslu, na kurs předválečných peněz — k tomu by bylo třeba umělých zákroku, jejichž výsledek by nás stál nadlidské oběti (obrovské daně, nezaměstnanost, snižování platu při trvající drahotě), a prospěch bez obětí by z toho měli jen cizozemští vlastníci našich korun a spekulanti. Že se šetrným hospodářstvím kurs zlepší, o tom není pochybnosti; že by se mohly peníze papírové rovnati zlatým, to si troufá tvrditi jen t. zv. theorie nominalistická, vynalezená a šířená Němci, o nichž platí dnes více než kdy jindy přísloví: Koho chtí bohové zničiti, toho oslepí.

Má-li býti nová peněžní jednotka v určitém poměru k staré, o tom ovšem může býti spor. Dr. Engliš na př. soudí, že má. Bylo by dobře rozřešiti tu otázku dříve, než se rozhodneme pro nová pojmenování jednotky a jejích zlomků. *B. Sládeček.*

LITERÁRNÍ NEŠTOVICE.

Naši čtenáři vědí, že N. Ř. nebyla nikdy ani v theorii ani v praksi obhájcem krajního purismu jako onen opočenský »spěšnoved«, kterému byl i nos trnem v očích. Ale všeho moc škodí a z přejedení bývá nanic. Přihodí-li se pak při okázalém honosení cizími slovy ještě malé klopýtnutí, jako onomu maloměstskému zbohatlíkovi, který při dostizích sedal na »turbině«, na místě pro něho zvláště »konservovaném«, je neštěstí dovršeno. Neboť vrcholem neštěstí je směšnost.

Nemírnou zálibou v šperkování slohu cizími slovy — ač cizími šperky se chlubiti nebývá zvykem v lepší společnosti — trpívají zvláště naši kritikové výtvarní, hudební i literární. Před nedávnem si postěžoval jeden z našich čtenářů (prof. V. Čížek) na jednoho z těchto našich kritiků a poslal nám na ukázku tuto větu z jeho referátu vypsanou: »Raison d' être autodidakta chamberlamovského typu E. Chalupného jest plaidoyer za každou cenu.« Připojil k ní břitkou a na první pohled přestřelenou, ale přece doslova správnou poznámku: »Kromě ‚Chalupného' a ‚jest' není v té větě českého výrazu.«

Ale zlo se mstí. Jako při všech přepychových předmětech, jest i v užívání cizích slov móda. Když zevšednělo kanape, přišly do módy divany, otomany, chaises longues atd., z konků se staly koridory, z farhausů vestibuly. Když se již dlouho říkalo geniální, energie a p., pokoušeli se někteří osvěžiti stárnoucí módu jako obnošený dámský klobouk aspoň nějakou změnou a začali po francouzsku vyslovovati ženiální, eneržie a p. Že se při tom rodily směšnosti, oršestry a pod., toť právě kletba zlého činu. Jí neušel ani náš kritik, autor chamberlainovské věty výše uvedené. I jemu se patrně zdálo slovo variace, variant už příliš otřepané, potřeboval slova, které by znělo svěžeji, hudebněji, jako farandola nebo carmagnola, a tak, mluvě o českých vlivech na slovenskou literaturu, sedl a napsal tuto turbinu: »i tu bylo totožné chvění, jež vzbudilo slovenské varioly.« A neštěstí bylo hotovo; tvůrčí nápad přišel nazmar, neboť slovo »varioly« je slovo už žijící a známé. Bohužel znamená **neštovice.**

POSUDKY A ZPRÁVY.

Zákon ze dne 12. srpna 1921 o všeobecné dani z obratu a z pracovních výkonů a o dani přepychové. Č. 321 Sbírky zák. a nařízení.

Pátráme-li po příčinách, které nejen způsobují, nýbrž i udržují a utvrzují dnešní úpadkový stav českého jazyka, nebudeme dlouho v pochybnostech, kde hledati hlavní viníky. V tomto časopise bylo již mnohokrát na to ukázáno, jakou neblahou zásluhu ve vymýšlení nejrozmanitějších jazykových zrůdností, v zavádění tvarových i jiných nedbalostí a v neúnavném importování rčení a výrazů nečeských mají především ledabylé, řemeslné překlady a denní tisk. Naši novináři rádi ovšem svalují se sebe vinu, vymlouvajíce se na chvalně známý novinářský chvat, ale je jisto, že se ani touto kouzelnou formulí všecko nevyloží a že víc viny je na nich samých. Dnes by se snad už stěží našel žurnalista, který by i při největším chvatu napsal, že ruské děti *trpějí* hlad, že *mřou* hladem, že bolševíci *nechali* postříleti tisíce lidí, protože i nejzapadlejší žurnalista *ví*, že jsou to výrazy nesprávné. Ale za to opět a opět čítáme, že noviny o tom *přinaší* zprávy, jak *díky* komplikacím se záněty plic rozmnožily se (při chřipce) případy úmrtí (děkujeme pěkně) a pod., protože nesprávnosti těchto výrazu necítí, protože ho při psaní sebe chvatnějším nezarazí tak, jako by ho zarazil tvar *trpějí* nebo *mřou*. A tak i novinářský chvat je ve valné většině případů jen pláštíkem kusého a povrchního vzdělání jazykového. Že je to pověra čistě česká, vidíme na novinářích cizích, německých, francouzských a j., a aspoň na některých žurnalistech našich.

Ale jazykový plevel, který denní tisk, špatné překlady a podobná literatura produkuje a šíří, nalézá další pěstitele, kteří útlé sazeničky rozsazují z novinových sloupců do malých lidských zahrádek a tam je opatrují, zalévají a o to pečují, aby zapustily pevné kořeny v půdu na škodu ušlechtilých rostlin domácích. Mají-li noviny, překlady atd. v dnešním jazykovém úpadku úkol iniciativní, jest zase literatura, která jej pomáhá utvrzovati, která má o to zásluhu, aby se staré chyby nezapomínaly a nově narozené nezanikaly hned po porodu. Je to literatura, která není určena jen k rychlému a zběžnému přečtení jako noviny, nýbrž k tomu, aby se její obsah vtiskoval pevně a trvale v paměť čtenářů, aby se přeměňoval takřka v nové závity jejich mozků, literatura studovaná od odstavce k odstavci, rozbíraná slovo za slovem, memorovaná a citovaná slovem i písmem. S jejím obsahem, výklady, poučkami a paragrafy, se vrývá přirozeně v paměť i forma, v niž

jsou oděny; každý obrat, byť byl sebe chybnější, stává se pevnou složkou jazykové zásoby generací a vrstev těmi spisy odchovaných, pevně zaklenutým svorníkem, který se dá mnohem lehčeji zasaditi než vypáčiti. Tuto literaturu jest zvláště dobře míti na zřeteli, pátráme-li po příčinách houževnatosti rozličných jazykových nešvarů, neboť jako může formální a jazykové výchově velmi prospívati, tak jí může ještě více škoditi.

Je to především literatura učebnicová všech stupňů a oborů, od školních slabikářů až do universitních přednášek a kompendií! To jsou knihy, které by i po stránce formální měly býti nejen bezvadné, ale přímo skvělé, a neměl by se k jich skládání odhodlati žádný sebe znamenitější odborník, ani učitel, který není zároveň dobrým znalcem jazyka a dokonalým stilistou. Co zmůže formálně dokonalá učebnice a kniha vědecká, toho svědectvím je na př. skvělý sloh našich dnešních literárních historiků, odchovaných Dějinami Vlčkovými; jak chatrná proti tomu byla do nedávna a jest namnoze dosud jazyková a slohová forma mnohých našich spisovatelů odborných, lékařských, chemických a j., kteří své vzdělání čerpali z učebnic formálně chatrných nebo i nečeských! Tuto zkušenost potvrdí i mnohý středoškolský učitel češtiny, kterého někdy napadlo promísiti literární a p. themata českých úloh thematem odborným, z chemie, z fysiky atd.; učinil velmi často neradostný objev, že jeho žáci vyjadřují své odborné vědomosti docela zvláštním jazykem, jiným než v thematech literárních, jazykem, nad nímž by byl zplakal. Naše školské úřady nevěnovaly a nevěnují dosud, jak při příležitosti ukážeme, této stránce učebných knih odborných tolik pozornosti, kolik by se slušelo; učebná kniha, byť věcně sebe dokonalejší, ale při tom jazykově vadná a slohově řemeslná, je stejně škodlivá jako kniha nemravná. Ať píše jen ten, kdo to umí.

A stejnou péči by měla věnovati naše veřejná správa i jazykové a slohové formě našich zákonů. I to jsou slovesné výkony, jejichž forma má z týchž příčin pronikavý a trvalý vliv na současný i příští jazyk nejen odborný, ale i na jazyk vůbec. Až jednou bude možno zúčtovati s prameny, z nichž se obohacoval novočeský poklad lexikální, budeme překvapeni, co slov a obratů, dobrých i špatných, přešlo v obecné užívání právě z našich zákonů. A proto, i když nepřipomínáme, že vážnost a úcta k zákonům sama toho žádá, měla by býti jazyková forma našich zákonů dokonalá, jazykově neposkvrněná, stilisticky virtuosní. Náš starý jazyk právnický, od knihy Rožmberské až po Obnovené zřízení zemské, je vedle jazyka biblického chloubou naší minulosti, vzorem jadrnosti

a svým časem i uhlazenosti dosud nedostiženým. I ke cti starých rakouských vlád, kterým sice nezáleželo na českém jazyce, ale záleželo aspoň na vážnosti zákonů, musí býti konstatováno, že se staraly časem o správnou jazykovou formu českého znění zákonu; jména skoro všech vynikajících znalců české řeči od Jana Nejedlého až do Gebaura vydávají o tom svědectví. A my, kteří přes tu chvíli opakujeme prorocká slova Kšaftu, že se vláda věcí našich k nám zase navrátila, jak jsme naplnili vlastní obsah bolestného odkazu? Jak projevila vláda věcí našich »snažnost v pulerování, vyčišťování a vzdělání našeho a milostného otcovského jazyka«? Nestala se i věštecká slova učitele národa a národů v ústech našich zase jen prázdným heslem jako mnohá hesla jiná stále opakovaná a nikdy neplněná?

Jakou řečí mluví vláda věcí našich k národu Komenského? Jak zní v jejích zákonech jeho milostný jazyk otcovský? Není možno v rozměrech pouhého časopiseckého referátu odpověděti na tuto otázku generálním posudkem všech našich zákonů a nařízení a není také účelem těchto řádku podávati jich definitivní kritiku. Ale i na ukázce zkusmo a náhodně volené lze pozorovati a konstatovati, jakými vadami jazyk našich zákonu trpí, zjišťovati, je-li příčina hříchů proti mateřskému jazyku v obecné, nezaviněné nevědomosti či v pouhé nedbalosti a ledabylosti, a činiti z těchto pozorování i závěry obecné. Zákon o dani z obratu a přepychu, o němž chceme uvažovati, nebyl vybrán k tomu vědomě a úmyslně proto, že by byl snad tuze špatný nebo tuze dobrý, nýbrž jen tak, jako když lékař vyřezává libovolný kousek tkáně, aby mohl posouditi strukturu celého novotvaru. Je to zákon právě časový, vyšel v několika populárních vydáních a bude zajisté hojně a pozorně čten i ve vrstvách mimoprávnických; není sice obsáhlý (má všeho všudy 50 paragrafů a seznam přepychových předmětů), ale přece poskytuje dost látky, aby se mohlo říci, že jazyk našich zákonů, podle něho soudíc, je stále ještě mnohem blíže pověstné kancelářské češtině pod panstvím německým, než jazyku Všehrdovu.

Malá útěcha, ale přece útěcha, je v tom, že v něm není aspoň hrubých chyb tvarových. Upozorniti by bylo jen na to, že není správný tvar *související* (7, t. j. paragraf, jako i dále), nýbrž související a že mezi tvary *jich(ž) a jejich(ž)* je rozdíl, který už byl v N. Ř. (II, 89 a j.) vyložen: tedy v jejich podnicích, jejichž cena, jejich činnost, a nikoli v *jichž* podnicích (5), *jichž* cena (7), *jich* činnost (17), *jichž* nesprávnost (19) atp. a obráceně: k jich používání, nikoli *k jejich*. Chybně vokalisované předložky jsou ve výrazech: *ve* stanovené (13, 14) m. v stanovené, *ke* druhému

(17) m. k druhému, *ve* kterém (16, 21, 45) m. v kterém, *ve* drobném (38) m. v drobném, *ve dřevě* (sezn. D III.) m. v dřevě, *ku holení* (tamt.) m. k holení, *ku náhradě* (t. D X) m. k náhradě. Nesprávné jsou dále složeniny *opomene* (8, 13, 19), *opomenutí* (45), *opomenul* (45) i *opomněla* (45) m. opomine, opominutí, opominul (v. N. Ř. I, 55 a č.), jak zřetelně ukazuje trvací tvar tohoto slovesa, který je »opomíjeti«, nikoli *opomínati* (jako zapomínati k zapomenu, napomínati k napomenu atd). Nesprávně je užito adjektivního tvaru ve výrazech *daňové zvýšení* (12) m. zvýšení daně (v. N. Ř. II, 101 aj.), osvobození *daňové* (42) m. od daně, srážka *daňová* (49) m. z daně; správnější by by byl nedokonavý tvar slovesa ve větách: finanční orgány jsou oprávněny *vstoupiti* do provozoven (16), lépe vstupovati (t. j. kdykoli); podnikatelé jsou povinni jim *podati* všechna vysvětlení (tamt., lépe podávati, t. j. každý z nich a kdykoli); úřady jsou povinny *poskytnouti* státním úřadům každou pomoc (46), lépe poskytovati (a s genitivem, v NŘ. II, 52 a j.).

Těžce snáší filolog obeznámený s přirozenou tvůrčí činností jazyka a s jejími zákony mnohá slova, která už asi náleží k stálému inventáři právnické terminologie, tu pro jejich tvar, tu pro jejich význam. Nad některými z nich už asi nezbude než udělati kříž, nad jinými by se snad přece mohli naši právníci zamysliti a rozloučiti se s nimi, zvláště když se jich vzdal i ostatní jazyk spisovný. Obludná slova *tuzemský*, *tuzemsko* a p. (1, 4, 8) bude už asi musit genius české řeči spolknouti jako hořkou pilulku, protože se našim juristům tak dobře hodí k slovu »cizozemský«, ačkoliv se naše zákony do 19. stol. bez nich obešly. Ani *držby* (1) se už asi nezbavíme; za to *ražby* peněz (3) bychom mohli zůstati ušetřeni, máme-li ještě staré a dobré ražení. Bez milosti by však měla zmizeti z českých zákonů slova *dotyčný* (2) m. ten, onen, řečený, toho se týkající a p. (v. NŘ. I, 216), *majitel* (8) m. majetník, vlastník (NŘ. II, 50 a j.), *neodvratitelný* (38) m. neodvratný, *spolupůsobiti* (41) m. účastniti se, pomáhati, také pracovati (NŘ. III, 257); staré a dobré slovo »plátce«, obnovené Šemberou právě v terminologii právnické (NŘ. III, 36, 92), nenašlo zalíbení v očích zákonodárců, kteří se rozhodli pro *platitele* (12 a j.).

Povrchní znalost jazyka se jeví a mstí leckdy v nepřesném významovém pojetí některých slov českých. *Souvislé* podniky a závody téhož majitele (1, 4, 49) mohou býti podle významu slova »souvislý« (ostatně nestarého) jen závody spojené v nepřetržitou řadu, neboť význam českého slova »souvislý« je užší než něm. zusammen-

hängend, které asi německy myslícímu stilisátorovi tanulo na mysli; mluvíme o souvislé řadě hor (v níž není přestávek, mezer), o souvislé řeči (v níž není mezer fysických ani skoků myšlenkových). Zde by nejvýše mohlo běžeti — správně-li chápeme věc — o závody spolu nějak souvisící (smiřujeme-li se už s tímto novočeským odvarem německého slova), spojené, vzájemně se doplňující atp. (je rozdíl mezi slovy souvisícími a souvislými, mezi souvislou řadou domů a řadou domů souvisících atp.). Nepřesný je význam, v němž se začíná užívati v posledním čase, zvláště také v slohu právnickém, slova »*domácký*« jako opposita k slovu »tovární«, na př. *domácký* dělník (4), *domácký* průmysl (25), kde dříve jazyk vystačil se slovem »domácí«, domácí tkadlec, domácí výroba. Přídavné jméno »domácký« známe vlastně jen z příslovečných výrazů »po domácku, domácky«, které však neznamenají doma, nýbrž tak jako doma, familiariter, jak vykládá správně Jungmann. Kdybychom tedy chtěli užívati přídavného jména »domácký« ve významu, který mu sluší podle těchto příslovečných výrazu v jazyce živých a běžných, musilo by znamenati »takový jako doma« a mohli bychom mluviti na př. o domáckém šatě (t. j. takovém, v jakém se chodí doma), o domáckém chování (sans gêne) atp.; v tom smyslu také užil přídavného jména »domácký« Zerotín (v dokladě u Kotta): »Z tohoto mého velmi prostého a právě domáckého psaní budeš moci rozuměti...«, omlouvaje se patrně, že píše jen tak, jak se doma mluví, po prostu. Podle toho »domácký průmysl« neznamená výrobu domácí (proti tovární), nýbrž průmysl pracující tak jako doma, po domácku (třeba v továrně), a stejně i »domácký dělník«. Slyším již ovšem námitku, že by se slovu »domácí« (průmysl, dělník) mohlo rozuměti také ve smyslu protilehlém slovům »cizí, cizozemský«. Ovšem, ale to bylo odevždy (od toho je pak kontext), a pak, nač mají právníci ono krásné slovo »tuzemský«, které by si asi stěží dali vzíti? Ale slovo, nad nímž by se dnešní prostý Čech v našem zákoně (a snad i v jiných) asi nejvíce zarazil, je slovo *úplatný*; všude samá úplatnost: *úplata* za dodávku (9), *úplata* za stravu a posluhu (27), *úplata* za zpracování (t. a j.), *úplatné* dodávky a výkony (1), všechno se dělá *úplatně* (8, 17, 27 a j.), zřídka *bezúplatně* (8). Kam to spějeme? Ale není třeba se mravně rozhořčovati; touto »úplatností« nemíní naši zákonodárci podplácení, jak se domnívá prostý Čech, nýbrž jen řádné placení; »úplata« za stravu, posluhu atd. je to, čemu my ostatní Čechové říkáme »plat« za stravu, »úplatný« výkon je výkon »za plat« neboli »placený«, »úplatně« něco vykonati je vykonati to »za plat«. Naši právníci zavedli do

svého názvosloví a oblíbili si tato slova »úplata, úplatný« atd., nic se neohlížejíce na jejich význam dnes ustálený a vyhraněný. Jak je možno a nutno rozuměti dnes slovům »úplata, úplatný, úplatně«? Jejich význam jest určen významem slovesa uplatiti, z něhož jsou tvořena tak jako »pochvala, pochvalný« z »pochváliti« a p.; *uplatiti* (s trvacím tvarem *upláceti)* znamená nám buď po částech vyrovnati (dluh) anebo placením (někoho) porušiti, podplatiti, (někomu, ne někoho) podmazati (t. j. palce). Podle toho by *úplata* (nomen actionis jako »výplata, odplata« a pod.) znamenala buď splácení (dluhu) nebo podplácení (někoho), *úplatný* by byl buď dluh, který lze po částech splatiti, nebo člověk, kterého lze podplatiti; k těmto slovům by pak náleželo ještě slovo *úplatek* buď ve významu splátka (na dluh), nebo peníze na podplacení někoho; *bezúplatný* (-ě) je jazyková nestvůra jako »bezúnavný, bezúmorný, bezústupný« a p. Poněvadž slov »úplata, úplatný« atd. o dluhu a jeho uplácení neužíváme (ač by byla tvořena zcela správně), zbývá slovům »úplata, úplatný, úplatek«, která patří k sobě, jen význam druhý, vztahující se na podplácení, a tak také těm slovům bude dnes rozuměti každý Čech. Tím ovšem nepravím, že by sloveso *uplatiti (upláceti)* nebylo mohlo míti dříve význam širší (je to vlastně jen perfektivum slovesa platiti a znamená dovršení té činnosti, jako» uzráti, upéci« a p.), a autoři slov »úplata, úplatný« ve smyslu zde vytýkaném mohli by se dovolávati slova »úplatek«, které mělo dříve význam indiferentní (plat, odměna, mzda, poplatek a p.). V naší dnešní terminologii právnické jest mnoho slov takových, která ze staršího jazyka byla vzkříšena k novému životu, i takových, jimž byl vrácen význam odborný, dávno z užívání vyšlý; tento způsob rozmnožování pokladu slovního má dobrou tradici v dějinách novočeské řeči spisovné a bylo by zajisté jen ku prospěchu našeho právnického názvosloví, kdyby z tohoto pramene čerpalo co nejhojněji. Ale je k tomu třeba jisté míry a opatrnosti, neboť ne každé slovo staré jest stejně schopno nového života. To platí zejména o slovech, jejichž význam se časem velmi ostře vyhrotil a zároveň se značně odchýlil od významu staršího. Naše stará terminologie právnická měla na př. slovo *holomek*, které znamenalo člověka svobodného, neženatého; měla slovo *poprava* s významem stejně indiferentním = konání práva, spravedlnosti vůbec; ale význam těchto slov se časem tak zúžil a vyhranil, že by se právě pro tento úzký, pejorativní význam stěží kdo dnes odvážil pokusu restaurovati třebas i v odborné terminologii tato slova ve významu kdysi bývalém. Proto za pokus stejně odvážný — byť v zásadě ne nedovolený — po-

kládáme i pokus vrátiti slovu »úplatný«, v němž každý dnešní Čech cítí jen a jen smysl hanlivý, jeho význam kdysi nevinný, a to tím spíše, že i právnická terminologie sama vedle slova »úplatný« ve významu »placený, za plat konaný« užívá slov »úplatek, úplatnost« v témže smyslu hanlivém jako ostatní jazyk (v. Kadlec-Heller, Terminologie úřední a právnická s. v. Bestechung).

Jiných, drobnějších a nesporných nepřesností nebo nedbalostí lexikálních i skladebních je v našem zákoně ještě více, a to vesměs zbytečných, neboť skoro o všech bylo už psáno v N. Ř. nebo i jinde. Na př.: jestliže (list tento) neobsahuje jiných dat *než shora uvedených* (13) m. než shora uvedená (v. N. Ř. III, 242); kožešiny *vyjma obyčejných ovčích, králičích a kočičích* (sezn. B) m. vyjímajíc obyčejné, kromě obyčejných (N. Ř. IV, 54, 200 a j.); součástky *mimo motorových, dresin a lokomotiv* (sezn. D, ač jinde správně) m. mimo dreziny, kromě drezin; výkony podniku hotelových *včetně podnikatelského* pronajímání bytu (3), *včetně Hlučínska, Litorazska a Valčicka* (21) m. počítaje, počítajíc v to, i s tím (N. Ř. v každém roč.); příjemce jest oprávněn žádati poměrnou srážku daňovou z úplaty za dodávku nebo výkon *vuči svému dodavateli* (49) m. žádati na svém dodavateli, od svého dodavatele (N. Ř. v každém roč.); má příjemce nárok na vrácení daně *vuči státu* (49) m. aby mu stát daň vrátil, n. má právo žádati na státu atd.; pořad instanční *končí* v II. stolici (21), jindy správně: lhuta se končí a p. (21 a j.); promlčení *počíná* (45) m. se počíná; vyvezl-li podnikatel předmět, *aniž by jej zpracoval* (22) m. nezpracovav ho, nezpracovaný (N. Ř. v každém roč.); předměty, které podle své povahy, *aniž by potřebovaly* dalšího zpracování, slouží přímému používání (25) m. nepotřebujíce dalšího zpracování, bez něho; kteří *těmito předměty* toliko obchodují (34), spr. s těmito (N. Ř. II, 62 a j.); v *posléze* uvedeném případě (38), spr. v případě na konec, na posledním místě uvedeném (N. Ř. III, 230 a j.); nepodnikati *ničeho* (41), spr. nic (N. Ř. v každém roč.); strana dostála *své povinnosti* (45), spr. v své povinnosti, splnila svou povinnost (N. Ř. I, 263 a j.).

Pořádek slov je velmi rozkolísaný. Zájmenné přívlastky, které stávají v češtině zpravidla před určeným substantivem (v. N. Ř. V, 309), bývají zde někdy před ním, někdy za ním, a to bez příčiny; dovážejí-li se předměty *tyto* (25), obchodní případy *tyto* (28 a j.) m. tyto předměty, tyto obchodní případy; obsah a forma *jejich* (49) m. jejich obsah a p. Také v umisťování nepřízvučných slov, zvláště zájmena *se*, je dokonalý zmatek, ač je pravidlo, v N. Ř. několikráte vyložené, zcela prosté: tak čteme spr.: pokud se

prodávají (2), daň se vyměřuje (9) a p., a zase opět a opět: daň vyměřuje *se* (15), dovolení toto může *se* dáti (17), daň platí *se* (31 a j.); a podobně: dani jsou podrobeny dodávky a výkony (1), a jinde zase: dani podrobeny *jsou* dodávky (2, 3); odepříti výpovědi na takové otázky, jichž zodpověděním jim neb osobě, ku které jsou v některém z uvedených poměrů, *by byla* způsobena ... škoda (46) m. odepříti, jsouce tázány, takové výpovědi, jimiž by byla jim neb osobě atd. Mnoho nesprávností a nečeskostí v pořádku slov způsobuje u autorů našeho zákona okolnost, že jakmile se přestanou míti na pozoru, strhne je hluboce vžitý rytmický spád německého slohu a určitá slovesa, infinitivy, participia se jim sesouvají jako po nakloněné rovině na konec vět, i když k tomu není příčiny, ba i když jsou důvody proti tomu. Není možná ze šetrnosti místem vypočítávati zde všechny případy, ale čtenář, jehož ucho není pokaženo německou kadencí větnou, sám si jich najde dost. Jen na ukázku: podnikům, které jen přechodně po dobu kratší jednoho roku v tuzemsku činnost *provozují* (15, 17, 20, 23), kde se věta končí slovesem bezobsažným; jest v tomto případě povinen zvýšení to zvláště *účtovati* (12 a j.), kde nečeský slovosled porušuje pro Čecha i smysl, protože tu běží o vydání zvláštního účtu, o to, že jest povinen účtovati zvláště (= separatim) a nikoli o zdůraznění pojmu účtovati (= praecipue); byla-li nevyměřená daň omylem *zaplacena* (22) m. zaplacena omylem, neboť hlavní věc, o niž tu jde, není, že byla zaplacena, nýbrž že plátce byl k zaplacení sveden omylem (pod. 11, 22, 23, 37, 38, 45 a j.); nečeský slovosled je také ve výraze: *za předem* ujednanou cenu (9) m. za cenu již napřed nebo předem ujednanou.

Tímto poloněmeckým slovosledem se dostáváme k nejbolestnější stránce našeho zákona, k jeho četným germanismům a k celému v podstatě nečeskému a neslovanskému způsobu vyjadřování. Je to kletba dlouholeté rakouské otročiny našich úřadů, z níž se dosud nedovedly vymaniti z velké části pro svou vlastní pohodlnost a netečnost k vlastnímu, nyní státnímu jazyku. Dnes už není výmluvy na závislost na textu německých zákonů a nařízení, neboť se dnes koncipují česky, není ani výmluvy na neinformovanost, neboť i germanismy, o nichž bude řeč, byly — ne-li jinde — jistě v N. Ř. většinou už souzeny, odpraveny a opraveny. Takovým přežitkem neodněmčených kancelářských šimlů je nesmyslná floskule *pokud se týče, případně, po případě*, i v našem zákoně do omrzení se opakující (1, 4, 17, 19, 20 atd.), dokonce i ve spojení »v přihlášce uvedené v §u 14, *pokud se týče, není-li* takové přihlášky potřebí, ve zvláštním podání (32), kde všude by stačilo prosté »nebo, anebo,

třeba-li, je-li toho třeba« a p. (v. N. Ř. II, 179 a j.), a užívání spojky *pokud* v platnosti spojky čistě podmiňovací, kdežto jí sluší v češtině jen význam kvantitativně omezovací (= co, kolik, do které míry, jak daleko), na př.: daň podle druhé hlavy tohoto zákona... z dodávek nepodnikatelů činí 10 proc. úplaty; *pokud* se vybírá tato daň u výrobců nebo při dovozu, činí 12 proc. úplaty (30 a j.), spr. vybírá-li se (však), když se vybírá a p. Zbytečnými germanismy jsou dále výrazy: *platí-li* (dodávky, výkony) podle zákona *za* uskutečněny (1, 14, 27), m. pokládají-li se (N. Ř. III, 33 a j.); dobrovolně anebo *na základě* nařízení (1) m. z nařízení, podle nařízení (N. Ř. III, 53, 273 a j.); *uskutečniti* výkon, dodávku (1, verwirklichen) m. vykonati, provésti, splniti a p.; dodávka *na* shora zmíněné *osoby* (1) m. dodávka osobám shora uvedeným, jmenovaným (v čl. 4 správně: dodávka členům); *kterážto poslednější dodávka* (1) m. tato (N. Ř. III, 177); *s vyloučením* nemovitostí (2 a j., mit Ausschluss) m. kromě, vyjma, vyjímajíc; doprava (vklady a p.) *všeho druhu* (3 a j., aller Art), neboť i když pomineme, že je nejlépe říkati s Bartošem a se starými Čechy »všeliká« doprava, »všelické« vklady, měli bychom říkati aspoň »doprava všech druhů«, jako říkáme »všecky druhy dopravy« (gen. kvalitativní je jen obrácený poměr possessivní) a »lidé všech tříd, všech vrstev, knihy všech oborů, dělníci všech odvětví, psi všech odrůd« atd. (všechen druh značí tolik co celý druh); převzetí léčení *na místo* nemocenské pokladny (4, anstatt), spr. místo ní, za ni; za poměrů *vyvolaných* válkou (4), spr. způsobených (N. Ř. v každém roč.); *do rámce* podniku *nespadají* (5), spr. nenáleží v jeho obor; podniky *výlučně* dobročinné (7, ausschliesslich) m. čistě, pouze (zvláště kdyby naši spisovatelé uposlechli Zubatého IV, 273 a dbali rozdílu mezi »pouze« v tomto významu a »jen«); *více* osob a p. (8, 27, mehrere) m. několik; cena skutečně placená *tvoří* vyměřovací základ (7), výlohy *tvoří* součást úplaty (t.), seznam přepychových předmětů *tvoří* jeho podstatnou součástku (26), všude m. jest (N. Ř. I, 213; II, 57 atd.); výlohy *obalu* (9) m. za obal (či platí obal ty výlohy?); v jehož obvodu bydlí nebo *se zdržuje* (13, 14, sich aufhalten) m. žije, pobývá, meškā (N. Ř. V, 21); v jehož obvodu se podnik nebo provozovna *nalézají* (14) m. jest, jsou (N. Ř. v každém ročníku); *doručiti, doručení* atd. (21, 23, 43, 45 atd., einhändigen) m. dodati, odevzdati (v. N. Ř. IV, 214); kdy byla strana o vrácení *vyrozuměna* (21, verständigen) m. zpravena, kdy jí bylo vrácení oznámeno atp. (neboť »vyrozuměti« znamená rozumem vystihnouti, pochopiti, poznati a pod.); za přechodný pobyt

se považuje (27, 23, podle betrachten) m. se pokládá (N. Ř. II, 151; III, 118, 127); při pronájmu jest *lhostejno*, děje-li se tak (27, gleichgültig), spr. je jedno, nezáleží na tom a p. (N. Ř. II, 134, kde vyloženo také, že »lhostejný« je člověk, který o nic nedbá, o nic se nestará); za jakých podmínek jsou *přípustny* úlevy (28, zulässig), spr. jsou dovoleny, jsou možné, lze je dovoliti, lze poskytnouti úlev a pod. (Slovník Jungmannův má pro slovo »přípustný« doklady jen ve smyslu veterinářském, admissarius i. e. bos, »přípustné« Hengstgeld); je *k vedení* zápisů povinen (34 a j.), spr. je povinen vedením zápisů, je povinen vésti zápisy; pokuty *odpadnou*, jestliže (43, 44, wegfallen), spr. se neuloží, nevyměří, poplatníka nelze pokutovati a p. (N. Ř. IV, 143); při přestupcích *spočívajících* v opomenutí (45, beruhen), spr. které záleží v opominutí, které byly spáchány opominutím (N. Ř. v každém roč.); jiné osoby mohou odepříti výpovědi jen na takové otázky, *jichž zodpovědením* by byla způsobena... škoda (46, verantworten), spr. mohou odepříti, jsouc tázány (na otázky jim činěné, při výslechu) takové odpovědi (výpovědi), jimiž by atd. (N. Ř. v každém roč.); *bezprostřední* škoda (46, unmittelbar) m. přímá (N. Ř. I-III); *nejedná-li se* o zboží zdaňované v drobném prodeji (49, sich handelt), spr. nejde-li, neběží-li o ně (N. Ř. I, 186, 211; II, 51, 57 a j.) atd.

Nečeský a neslovanský jest i celkový ráz, formulace, vyjadřování a stilisování tohoto zákona, onen význačně germánský sklon k vyjadřování nominálnímu na újmu slovesného (tak typický zvláště na př. pro moderní angličinu), který stlačuje sloveso finitní na pouhou formální výplň větného schematu. Odtud záliba našich právnických spisovatelů v slově *předmět:* nic se už skoro nevyrábí, neprodává, nezapisuje atd., nýbrž stává se předmětem výroby, prodeje nebo trhu, zápisu do knih atd.; odtud záliba v slovesech formálních, bezobsažných, při nichž se vlastní obsah významu přesouvá na doplňovací substantivum: *určení* daňového základu odhadem *děje se* (36) m. daňový základ se určuje; vláda se zmocňuje, aby *provedla úpravu* seznamu přepychových předmětů (26 a j.) m. aby jej upravila; předměty, které *slouží* přímému *používání* (25) m. jichž se používá; finanční úřad *nabyl vědomosti* o dodávce (45) m. dozvěděl se, zvěděl; *přikročí se k vyměření* daně bez jeho dalšího spolupůsobení (19) m. vyměří se daň atd. Tato jmenná horečka, která není zaviněna jen abstraktním rázem obsahu, způsobuje často, že se substantiva a adjektiva hromadí na některých místech a zadrhují v stilistické uzly, které nepřispívají ani ke kráse, ani k českosti slohu našeho zákona. Na př.: Mini-

sterstvo financí stanoví pro některá odvětví průmyslu nebo obchodu po dohodě s ústředními sdruženími zájemníků odchylný způsob pro určení daňového základu, jakož i pro vyměření a odvádění daně, objeví-li se toho potřeba vzhledem k zájmu státu nebo poplatnictva (19). V této celé několikařádkové periodě jest — odečteme-li formální a prázdné sloveso »objeví se« (potřeba) — mezi 24 jmennými výrazy jediné pořádné sloveso. Což pak by bez újmy smyslu nebylo lze říci, že ministerstvo může ustanoviti, dohodnouc se s ústřed. sdruženími, i jiný způsob, jak určovati základ daně, jak ji vyměřovati a platiti, bude-li toho žádati prospěch státu nebo poplatnictva? A takových a podobných příkladů by se našlo v našem několikastránkovém zákoně (a v jiných asi také) ještě víc.

Z toho ze všeho je viděti, že náš přepychový zákon je tuze dalek toho, aby byl naší pýchou, a že by mohlo ještě mnoho vody uběhnouti, než bychom si mohli dovoliti přepych zákonů vpravdě českých, kdyby se jejich formě věnovala taková péče jako dosud. Naše veřejná správa by si tedy měla opravdu uvědomiti, že s návratem vlády věcí našich v ruce její nastala jí i povinnost pečovati o pulerování, vyčišťování a vzdělávání našeho jazyka, a to zvláště tam, kde slovy svých zákonů promlouvá k celému národu, k jeho dnešní i příštím generacím. Uznává-li za svou povinnost starati se o jazykovou správnost filmových nápisů v biografech, měla by tím spíše a tím více dbáti o jazykovou dokonalost svých zákonů, aby se snad vážnost k jejich obsahu neobrátila v posměch z jejich formy. Bude-li výsledek příštího rozboru naší zákonové češtiny v N. Ř. lepší než tento, budeme to s radostí kvitovati; neboť ani N. Ř. není milo, musí-li se dostati — do konfliktu se zákonem. E.

HOVORNA.

ANO — HANO a j. (V, 145, 155). Z listu p. Ant. Šrámka, stav. techn. v Král. Poli, vybíráme tyto poznámky: Tvar h a n o (= ano) s o ztemnělým, přecházejícím do u, žije v původních nář. horáckých na Letovicku, Boskovsku, Kunštátsku a táhne se na j. a vých. až na kraj Hané k Plumlovu. Také žije v nářečí před Tišnovem a v Komíně, Bystrci, Inačovicích a Rozdrojovicích u Brna. Toto nář. (posud málo prozkoumané) lpí houževnatě na tvarech s u za spisovné o a má také hanu. Zkráceného han na Letovicku a Tišnovsku není, vždy jen hano, hanu (anebo zdůrazněné no hano, no hanu, zvláště při rozk. zp.). Předsuté h je zde u mnoha slov, počínajících se samohláskou, na př. habe, hotiká

hóprkem, homět (aby, utíká úprkem, umět; homěli = uměli i uměly na Letovicku, kdežto na Tišnovsku homěli = uměli). Místo ať si se tu říká hace, zř. ať se. — P á d e m ve větě přít. nebo v min. naznačuje děj náhlý, neočekávaný, asi jako spis. v tom okamžiku, právě teď, právě tehdy, na př.: Pádem vlak jede, utíkej! Pádem tam byl pomluvač přítomen. Ve výrazech místních se tak u nás neříká, říká se na př. zrovna (akorát) na kraju. — Tvary č a s t i j á c, rychlijác, čerstvijác a pod. jsou i zde rozšířeny. — Č í m d á l h ů ř jest i zde (v horáčtině i v nář. podružných, maloměstských) docela obyčejné všude, kde »čím dál« je skutečnou výslovností jediné slovo s významem »pořád, furt«. »Pořád horší« a pod. se říká na sz. od Brna méně často.

KŘTICÍ (V. R.). Příd. jm. na -c í mají nejrozmanitější významy, vztahující se k slovesnému ději: honicí pes honí, skládací postel se skládá, v chodicích šatech chodíme, z picí nádoby pijeme, z modlicí knížky se modlíme, hlasovacím lístkem volíme atd. Proto nepokládáme za chybný výraz k ř t i c í j m é n o, t. j. jméno, na které jsme byli pokřtěni. Snad spíše by bylo lze mluviti o nesprávnosti při výraze »křticí list«, protože tento list při samém křtu nemá nijakého podílu (také se úředně mluví raději o »křestním« listu, kdežto »křticí« je zde slovo spíše lidové); ale jsou také »očkovací listy (vysvědčení)«, místo nichž by přece bylo zbytečné vymýšleti listy »očkovné« nebo jaké. V některých krajích ovšem mají za české »křticí« slova jiná. Tak mají na Slovensku a na Moravě k ř e s t n é (krestné, krstné) nebo k ř e s t n í listy, knihy i jména (otce, matky, kmotry atd.); i to je slovo správné a »křestní« nebo »křestná« jména mívali i staří Čechové (doklady z Passionálu a j.). Také k ř t ě n á jména bývala; k dokladům Jungmannovým a Kottovým přidáváme z Kron. tur. 1, 173; 261. Jak se říká přednímu jménu, v matrice nezapsanému (na př. vlasteneckým jménům, jako Vlastimil, Vladivoj atd.), které si někdo sám přidal, nevíme, ani jak u osob nekřtěných (v rodinách bez vyznání, židovských a pod.); snad nám někdo poví. »Praenomen« starých Římanů jsme slyšeli překládati slovem p ř e d e j m e n í; je tvořeno správně (podle příjmení), správněji než p ř e d j m e n í v Dobrovského slovníku, ale tvar předjmení má výhodu stejného počtu slabik se slovem příjmení, což působívá také v ustalování nových slov. Nekřtění občané by snad opravdu mohli míti předejmení nebo předjmení, mohli bychom rozeznávati druhá předejmení nebo předjmení od vlastních křticích jmen. V tvaru předjmení by ovšem nikdo nevyslovoval j, jako se nikdo nenutí je vyslovovati ve výrazech jako před jménem a pod. (přede jménem« napíše leda filolog).

O M Y L Y T I S K O V É:

Na str. 254 ř. 12 zdola čti *tiskové;* tamt. ř. 6 zdola *zachovuným.*

Z redakce odpovídá Václav Ertl.
Tiskli Neuber, Pour a spol. (dř. Th. Venta) v Praze I., Bílkova ul. č. 17.